

AZERBAYCAN ÂŞIK ŞİİRİNDE MANİ

Leman SÜLEYMANOVA*

Öz

Türk sözlü geleneği içerisinde yer alan Azerbaycan folklorunun en popüler türlerinden biri olarak kabul edilen mani, âşık şiirinde de yer almaktadır. Azerbaycan sahası âşıklık geleneğinde hem âşıkların eserlerinde bağımsız bir tür olarak hem de bir yedekli koşmanın bileşeni olarak mani ile karşılaşmaktadır. Mani bir nazım biçimi olarak âşık edebiyatında kendine özgü bir alan kapsamaktadır. Aynı zamanda sözlü edebiyatta en küçük tür olarak da bir biçimde yayılmıştır. Bireysel olarak âşıkların ürettiği maniler, bazı durumlarda cevap gerektiren türden olan manilerdir. Görünüşe bakılırsa bu tür maniler atışma sırasında kullanılmıştır. Bu da onlara verilmiş mani-bulmaca adı ile kanıtlanmıştır. Bu metinlerin bazılarının soru şeklinde olan kısmı derlense de onların cevabı niteliğindeki manilere kitaplarda nadiren rastlanmıştır. Âşıkların eserlerinde kullanılan belli sayıdaki maniler, yanıt gerektirmeyen sıradan manilerdir.

Âşık şiirinde olduğu kadar destanlarda da mani türü yaygın kullanılmaktadır. Azerbaycan`da bugüne kadar basılmış folklor yayınlarına bakıldığında, tecnislerde yedekli kıtaları dikkate alınmazsa, destanda maninin kullanıldığı durumlar az orandadır. Ama Araz`ın karşı yakasında, İran sınırları içinde yaşayan Azerbaycan Türkler`inden derlenmiş destanlarda durum farklıdır. Oradan derlenmiş destanlarda maninin bol olması ile karşılaşmaktayız.

Maninin âşık sanatında çok önemli bir yere sahip folklor türlerinden biri olduğunu bu anlattıklarımıza esasen söyleyebiliriz. Azerbaycan`da destan anlatırken mani söylenmemesi, dinleyici kitlesi tarafından hoş karşılanmayacak, hatta bunu âşığa kusur bulacak kadar önemli bir yere sahiptir. Bu nedenden dolayı Azerbaycan`da mani söylemeyen âşık bulmak neredeyse zordur. Böyle talepkâr dinleyici kitlesi karşısında saz çalmak, şiir söylemek, destan anlatmak âşıktan özel bir yetenek ister. Böylece maninin bir tür olarak gelişmesinde âşıkların ve âşık meclislerinin de önemli ölçüde rolü olmuştur.

Bunlara ilaveten Azerbaycan`ın çeşitli bölgelerinde âşık meclislerinde âşıktan ve dinleyicilerden izin alarak duruma ve konuya göre mani söyleyen kişilerle bağlı bilgilerle de karşılaşmak mümkündür. Bu olgunun kendisi de maninin âşık edebiyatı ile ilişkisinden haber vermektedir.

Âşık edebiyatında yaygın olarak kullanılmasına rağmen ne yazık ki bu mesele bugüne kadar araştırma konusu olmamıştır. Bu makalenin bu alandaki boşluğu bir ölçüde dolduracağına inanıyoruz.

Anahtar Kelimeler: mani, âşık sanatı, koşma, yedekli mısra, tecnis.

* Doç, Dr., AMEA Folklor Enstitüsü , leman.suleymanova.2018@mail.ru, ORCID: 0000-0003-1224-0039

MANİ IN AZERBAIJAN ASHUG POETRY

Abstract

Mani, one of the most popular genres of Azerbaijan folklore with in the Turkish oral tradition, is also included in ashug poetry. In the Azerbaijan ashug tradition, we encounter mani both as an independent genre in the creativity of ashugs and as a component of jigha stanza. Performing mani, as a form of verse, covers a unique area in ashug literature. It has also spread widely as the smallest genre in oral literature. The bayaties created by individual ashugs are the bayties that require an answer in a number of cases. Apparently, such bayaties were used during deyishma (an exchange of ideas expressed through poetry). This is proven by the name given to them – riddles. It should also be noted that although the part of some of these texts in the form of questions is collected, we rarely find bayatis that are said as their answers in printed books. A certain number of bayaties used in the creativity of ashugs are simple bayaties that do not require an answer.

The mani genre is widely used in epics as well as in minstrel poetry. If we don't take into account the ciga stanzas given in the tajnises in folklore collections published so far in Azerbaijan, there are relatively few cases of using bayati in the epic itself. But the situation is different in the epics recorded from the other side of Araz - from Azerbaijan Turks living with in the borders of Iran. There are many bayaties in the sagas collected from there.

Based on all this, we can say that mani is one of the folklore genres that occupy a very important place in the art of ashug. The audience will not like not saying mani when telling a story in Azerbaijan, and the audience will even look at this incident as a serious flaw of the ashug. For this reason, it is almost difficult to find an ashug who does not perform mani in Azerbaijan. Playing a musical instrument, reciting poems, and reciting epics in front of such a demanding audience requires a special talent from the ashug. Thus, ashug and ashug' parties played an important role in the development of mani as a genre.

In addition to these, it is possible to find information about people who read mani according to the situation and topic with the permission of the ashug and audience in different regions of Azerbaijan. This event itself informs us about the connection between mani and ozan literature.

Despite its widespread use in ashug literature, unfortunately, this issue has not been the subject of research until now. We think that this article will bring some clarity to the issue.

Keywords: mani, ashug creativity, goshma, couplet with cygha, tajnis.

Giriş

Azerbaycan âşık sanatında mani kullanımı ile sık sık karşılaşmaktayız. Âşıklar yalın olarak, yedekli koşmanın yedek dörtlüğü gibi mani söylemekle beraber, hem de destanlarda manileri sık sık kullanmışlar. Bazı âşıklarımızın sazla yanı sıra tanbur da kullandıkları bilinmektedir (örneğin, Molla Cüme). Yalın olarak söylenen mani metinlerinin büyük çoğunluğunun irticalen icra edildiği kanısındayız. Tanburla söylenen manilerin (bu maniler hayla adlandırılıyor) neredeyse tamamı irticalen icra edilmektedir.

Yedekli koşmalara maninin eklenmesi yalın olarak söylenme durumundan farklıdır. Buraya maninin dâhil edilmesi için onun koşmanın metnine uygunlaştırılması gerekmektedir. Bu zaman hem mezmunun hem de kafiyeye ve cinas kelimelerin uyumu şarttır.

Destanlarda mani kullanımı ise, her iki durumdan farklıdır. Mani destanda verilmiş fikrin güçlendirilmesine hizmet ediyor. Bunların daha çok efkârli maniler olduğu görülmektedir. Âşık maniyi destan kahramanının düşüğü ağır durumları göstermek için kullanıyor. Bu zaman âşığın yüz ifadeleri ve sesi değişiyor ve genel olarak hüznü maniler söylüyor. Bu manileri neredeyse ağıta da benzetmek olur. Destanda kullanılan manilerin az bir kısmı da coşkulu manilerdir. Bunlar daha çok düğün gibi etkinliklerin anlatıldığı zaman kullanılmaktadır. Bu metinleri söyleyen âşık aynı zamanda sahne gösterisinde bulunuyor. Bunlardan, âşık davranışlarını, jest ve mimiklerini de mutlaka söylediği manilere yansıtması sonucuna varmak mümkündür.

Âşık şiirinde mani

Sözlü edebiyatın en küçük türlerinden biri olan maniler, bağımsız olarak kullanılmakla beraber, hem âşık şiirinin hem de diğer türlerin içerisinde değer almaktadır. Âşık araştırmacısı Mürsel Hekimov'a göre "Mani, Azerbaycan sözlü halk edebiyatında özellikle saz âşıkların eserlerinde kullanılan en verimli türlerden biridir" (2004: 402). Hatta o, maniyi "Âşık edebiyatının önemli bir dalı" olarak görmektedir (Hekimov, 2004: 405).

Türk araştırmacı Erman Artun'un görüşünden hareketle mani kullanımına sadece Azerbaycan sahası Âşık edebiyatında değil, genel olarak Türk Âşıklık geleneğinde de rastlandığı söylenebilir. Bazı âşıklar türkülerin arkasına mani ya da söz eklerler. Bu tür manilere "Türkünün pişrevisi" denir (2001: 102).

Azerbaycan âşık edebiyatında bireysel âşıkların eserlerinde mani kullanımıyla karşılaşmaktayız. Böyle sanatçılardan biri de Âşık Nesib'dir. Âşık Nesib aşk şiirlerini çeşitli biçimlerde dile getirmiş, geraylı ve manileri yerine göre ustalıkla kullanmıştır. İncelikli hisler ve derin duygularla dolu olan maniler, yoğun fikir içeren türlerden biridir. Âşık Nesib, ilk aşkının acılarını cinaslı kafiyelerle ve orijinal benzetmelerle maniye aktarmıştır:

"Yarı gül,
Ağ eğyarın yarı gül.
Beyenmedin Nesibi,
İndi xarla yarı, gül."

Veya:

"Yaradı,
Sine-başım yaradı.
Bahar düşer yadıma,
Çekilende yar adı" (Asker, 2016: 75-76).

Bu şekilde sanatında sık sık mani türüne başvurmuş âşıklardan biri de Molla Cüme'dir. Onun Azerbaycan sahası âşıklık geleneğinde mani türünde söylediği türküleri derlenerek yayınlanmıştır. Yayınlanmış manilerin bir kısmının anonim olduğu ama âşığın bunlara sanatsal yaklaştığı görünmektedir. Ona ait olan manilerin bir kısmının ise irticalen söylendiği kanısına varmaktayız. Ayrıca Molla Cüme kadar bu türe onun çağdaşları arasında başvurmuş ikinci bir âşık görülmemektedir (Vaqıfızı (Süleymanova), 2013: 249). Bu konuda irticalen mani söyleyen başka bir âşığın ise Sarı Âşık olduğu söylenebilir. Onun sanatı baştan başa mani üzerinde kurulmuştur. Sarı Âşık manilerinde iki yön tespit edilmektedir. Biri onun bağımsız olarak söylediği ve genellikle sevgilisi Yahşı'ya adadığı manilerdir. İkinci kısım maniler ise daha çok halk manilerinden etkilenecek söylediği manilerdir. Bu maniler halk manilerinin varyantları olarak görülmektedir (Vaqıfızı (Süleymanova), 2021: 288).

Sarı Âşık'a ait manilerinin varyantlaşma süreci örnekle gösterilebilir:

Ezizim, veten yahşı,

Geymeye ketan yahşı.

Gezmeye gerib ölke,

Ölmeye veten yahşı (Behcet, 2006: 38).

Halk arasında çokca söylenen bu mani Sarı Âşık'ta bu şekilde değişime uğramıştır:

Aşiq, veten yahşısı,

Köynek ketan yahşısı.

Geriblik cennet olsa,

Yene veten yahşısı (Vahid, 2021).

Âşık sanatında mani yalın olarak yer almakla beraber aynı zamanda yedekli koşmanın bir bileşeni olarak kullanılmıştır. Buna göre de âşık edebiyatında maninin en çok rastlandığı yerlerden biri yedekli tecnislerdir. “Yedekli tecnis kıtanın muhtevasına göre her kıtanın iki mısrasından sonra eklenir. Sonra tecnislerin üçüncü ve dördüncü mısraları tekrar okunur. Tecnislerde kullanılan yedekli kafiyeli sözlerin de cinas olması gerek” (Hekimov, 2004: 443). Bu durumda koşmanın her iki mısrası arasına bir mani eklenir. Bu manilere yedekli mısra denir.

Kelbecerli Âşık Şemşir'in sanatında mani metinleri ile karşılaşmaktayız. Onun daha çok yedekli tecnislerinde mani kullanıldığı görülmektedir. Bu bir yandan türün talebinden kaynaklanmaktadır, diğer yandan Âşık Şemşir'in doğup büyüdüğü çevre ile ilgilidir. Onun doğup büyüdüğü çevrede şiirsel düşüncenin ana kalıbı mani türüdür. Âşık Şemşir'in mani yaratıcılığına baktığımızda diğer âşıklarda olduğu gibi iki yönde geliştiğini görüyoruz. İlk olarak, Âşık Şemşir'in kendisi bağımsız mani yaratıcılığıyla uğraşmıştır. Örneğin:

“Yetişib üzüm indi,

Bir salxım üzüm indi.

Toxundu, qan olmadı,

Üzüne üzüm indi” (Âşık Şemşir, 2004: 481).

İkinci yön halk manilerinden yararlanarak yazılan manilerdir. Âşık Şemşir ünlü manilerimizden çok ustaca yararlanmış ve yeni maniler yazmıştır.

“Men aşiqem, yüz qandı,

Elli qandı, yüz qandı.

Kebe yıxmaq bir evdir,

Könül yıxmaq yüz qandır” (Bayatılar, 1977: 81).

“Men aşiqem min qana,
Arif metleb min qana.
Birce ürek yıxarsan,
Evez olar min qana” (Âşık Şemşir, 1996: 289).

Aşığın nerdeyse tüm manileri cinaslıdır. Cinasa dayalı maniler, normal manilerden daha zordur. Çünkü burada sadece fikrin ifadesi değil, aynı zamanda cinaslı kelimelerin anlam kazanması ve yerinde kullanılması da gereklidir. Aşığın manilerine baktığımızda bu görevi başarıyla yerine getirdiği görülmektedir.

Üstat âşıkların eserlerinde karşımıza çıkan koşmaların bazıları yedekli koşmalardır. Yedekli mısrayı koşmaya eklemek için âşığın özel beceri göstermesi gerekir. Böylece eklenen mani şiirin metni ile bir bütünlük içine girer. Hem şiirsel biçimi korumak hem de içeriğin güzelliğine zarar vermemek sanatçıdan özel bir yetenek ister. Bu sırada koşmada kullanılan kelimelerin mani içinde de kullanıldığına şahit olmaktayız. Yedekli mısralar, âşığın koşmada anlatmak istediği düşünceleri bir kez daha destekler niteliktedir. Yedekli mısralarda kullanılan manilerin çoğunlukla cinaslı maniler olduğu görülmektedir. “Bu şekil, daha çok Doğu Anadolu ve Azeri sahası âşıkları tarafından sevilen ve kullanılan bir şeklidir” (Çıldırılı Âşık Şenlik, 2007: 37). Âşık Şenlik’in yedekli koşmalarından bir örnek:

Bir salatın meni teklif eyledi,
Doldurdu badeyi, oğlan, bir bir çek,
Men aşğam bir bir çek,
Bir bir doldur, bir bir çek.
Yığ gözeller kervanın
Gel qarşımdan bir bir çek.
Dedim, ay qız, gam dağları var mende,
Dedi, getir sinem üste bir bir çek (Çıldırılı Âşık Şenlik, 2007: 247).

Mani, halkın kültürüne güçlü bir şekilde nüfuz etmiş bir folklor türüdür. Mani ile sadece âşık edebiyatında değil, halk edebiyatının pek çok türünde de karşılaşılır. Maninin Türk şiir düşüncesinin anlatımında en etkili tür olması, anlatım gücünün ve halkın hayatındaki olaylara hızlı tepkisinin başka türlerin içerisinde de kullanılmasına yol açtığı düşünülmektedir.

Destanlarda Mani

Azerbaycan âşıklarının eserlerinde, destanlarda sık sık maniler görüldüğünü de belirtmek gerekir. Gelenekte destan anlatımında mani kullanımına rastlamakla birlikte toplu ve matbu destanlarda mani kullanımına rastlanmamaktadır. Bunun nedeni ise, Azerbaycan'da derlenen ve yayınlanan destanların çoğunun Sovyet döneminde yayınlanmış olmasıdır. Bu dönemde derlenmiş ve yayınlanmış diğer folklor örnekleri gibi destanlarda da “değişiklikler” yapılmış ve bu dönemde mani destan metinlerinden “fazla” olduğu için çıkarılmıştır. Ancak İran sınırları içerisinde olan Güney Azerbaycan'dan derlenen ve yayınlanan anonim destanların varyantlarına baktığımızda, destancılık geleneğinde mani türünün kullanımının ne kadar yaygın olduğu görülmektedir. Ayrıca Azerbaycan destanlarından biri olan “Arzu Kamber” Destanı (destanın Irak Türkmen folklorunda da varyantları vardır) mani türüne dayanmaktadır.

Güney Azerbaycan'dan derlenen destanlarda sözlerin etkisini artırmak için maninin çeşitli biçimlerde kullanıldığı görülmektedir. Mani türünün destanlarda bu şekillerde kullanılması genel olarak anlatıcının hayal dünyasından ileri gelse de aynı zamanda kısa olduğu ve kolay anlaşıldığı için de başvurulmuş bir yöntem olduğu kanısındayız:

- a) Mani serbest biçimde verilmiştir (Güney Azerbaycan Folkloru, 2020: 218);
- b) Maniden önce âşık şiirinin türlerinden biri (koşma veya geraylı dörtlüğü) yer almakta, peşinden mani gelmektedir (Güney Azerbaycan Folkloru, 2017: 248-249);
- c) Mani iki âşık şiiri arasında yer almıştır (Güney Azerbaycan Folkloru, 2017);
- d) Koşmanın her dörtlüğünden sonra mani söylenmektedir (Güney Azerbaycan Folkloru, 2017: 26-27, 28-29, 36);
- e) İki koşma dörtlüğü, peşinden mani ve son olarak yine bir koşma dörtlüğü gelmektedir (Güney Azerbaycan Folkloru, 2017: 58);
- f) İki koşma dörtlüğü, bir mani, iki koşma dörtlüğü gelmektedir (Güney Azerbaycan Folkloru, 2017: 59-60);
- g) Üç koşma dörtlüğünden sonra verilen bir mani gelmektedir (Güney Azerbaycan Folkloru, 2017: 49).
- ğ) Bir mani, bir koşma dörtlüğü, sonra bir mani gelmektedir (Güney Azerbaycan Folkloru, 2017: 41).
- Bunun daha karmaşık biçimlerini “Şikari” Destanında bulmak mümkündür (Güney Azerbaycan Folkloru, 2018).

Güney Azerbaycan'dan derlenen destanlarda metnin farklı yerlerinde aynı maninin çeşitli versiyonlarda verilen varyantları ile karşılaşılmaktadır. Bu tür olgularla sıklıkla karşılaşılabılır. Biz bir olguyu belirtmekle yetineceğiz. Aşağıdaki örnek, varyant farkıyla “Şikari” Destanında birkaç yerde yer alır:

“Yol kesenler, ay yol kesenler,
Qorxmaram, yol kesenler.
Gel bir qol-boyun olax,
Belke ayrıldım sennen” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2018: 27).

“Gederem özge kende,
Qoxmaram yol kesennen.
Gel bir qol-boyun olax,
Belke ayrıldım sennen” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2018: 72).

“Gederem, yol kesennen,
Qorxmaram yol kesennen,
Gel bir qol-boyun olax,
Belke ayrıldım sennen” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2018: 76).

“Gederem ölke sennen,
Qorxmaram yol kesennen.
Gel bir qol-boyun olax,
Belke ayrıldım sennen” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2018: 96).

Maninin destanlarda kullanımına Güney Azerbaycan âşıklarının repertuarında sıklıkla rastlanır.

Araştırmacı Metanet Maşallahgızı (Abbasova) bu konuda şöyle yazar: “Mani, varsağı, gerayli, divani, koşma, kıfılbend, harbe-zorba, muhammes, tecnis, vucudname, ustadname vb. şiir türleri özellikle Tebriz âşıklarının sanatında yaygındır” (2022: 288). Sonra böyle devam eder: “Tebriz destanlarında âşık şiiri türlerinin birbiri ardına kullanılması bütün destan metinlerinin yapısında rastlantısaldır. Gözlemlediğimiz “Şikari” ve “Rüstem ve Söhrab” destanlarında geraylı, koşma veya gazel üzerinde çalınan saz havasından sonra temaya göre bir mani de eklenir:

“Rüstemem, gelmesem, yandır çadırı,
Getmeginen, bend olma dağılsa varım.
Başımda cem olan pehlevanlarım,
Hara getsin bir mahele deyersen.

Bafa bağlar,
Biçinçi bafa bağlar.
Kül o merdin gözüne,
Namerde vefa bağlar” (“Rüstem ve Söhrab” destanından).

Veya:
“Günahın var, qollarıvı bağlaram,
Söyle görüm, Reyhaneni neynedin?
Üreyimi eşq oduynan dağlıram,
Söyle görüm, Reyhaneni neynedin?

Men aşiq, dağda ne var?
El gezer, dağda ne var?
Mecnun xeyallı könlüm,
Leylisiz dağda ne var?” (Maşallahgızı (Abbasova), 2022: 289-290).

Güney Azerbaycan'dan derlenen destanlardan biri de “Tufarganlı Abbas ile Gülgez” Destanıdır. Derleyici şöyle yazar: “Tufarganlı Abbas ile Gülgez” Destanı 1998 yılında Âşık Hasan Gaffari tarafından anlatılmış ve kaydedilmiştir. Âşığın dediğine göre bu destanı ustadı Âşık Ali Serkanlı'dan öğrenmiştir. Ayrıca Âşık Elesger Merendli, Âşık Cengiz Biriya (Erezayin), Âşık Derviş Vahabzade, Âşık Hüseyin Sai, Âşık Ahmed Hamidi (Karadağ), Âşık Yedulla Eyvazpur (Tufargan), vb. âşıklar tarafından sürekli söylenilmiştir” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2017: 413). Bu destanın en ilginç yönlerinden biri de okunan şiirlerin her birinin hangi hava ile okunduğunun belirtilmesidir. Kitaptan (Güney Azerbaycan Folkloru, 2017: 14-93) terkinde manilerin yer aldığı şiirlerin okunduğu havaların isimlerini seçtik ve şöyle bir tablo elde ettik: “Yanık Keremi”, “Ceyrani Keremi”, “Gürbeti”, “Güzelleme”, “Celili”, “Garaçı Kaytarması”, “Zil Nahçivani”, “Cengi Köroğlu”, “Zil Yanık Keremi”, “Ağır Kahramani”. Bu havalar arasında “Yanık Keremi” üzerine üç, “Ceyrani Keremi” üzerine iki, “Celili” üzerine iki, “Garaçı Kaytarması” üzerine iki, diğer havaların üzerinde ise sadece bir şiirin okunduğunu görmekteyiz. Ancak âşığın bu durumlarda neden bu havalar üzerinde mani okuduğunu belirlemek zordur. Nedeni o havaların mani metinlerine uygun olması mı, ya gelişigüzel olarak okunması mı, bunu tespit edemiyoruz.

M.Maşallahgızı (Abbasova) kahramanlık destanlarından örnekler vermekle birlikte, geleneksel âşık destanlarında koşma, geraylı, mani şiir türlerinin ve kahramanlık destanlarının motifine uygun olan şiir türlerinin içerisinde atışmaların daha çok olduğunu özellikle belirtmektedir (2022: 290).

“Şikari” Destanının canlı bir icradan kaydedildiğini söyleyen araştırmacı, şöyle anlatır: “55 saat dinlenen ve ses dosyalarından alınan destanın 18 ustadnamesi, 225 koşması ve 65 manisi var. Şiirler 4+4+3, 6+5, 4+4 ölçülerine göre verilmiştir. Âşık Yadullah da dahil olmak üzere âşıkların repertuarından çeşitli örneklerle âşık şiir şekilleri zenginleştirilmiş ve olaylara göre metne mani örnekleri eklenmiştir” (Maşallahgızı (Abbasova), 2022: 297).

Metanet Maşallahgızı (Abbasova), “Rüstem ve Söhrab” Destanında manilerin varlığından bahseder ve şöyle yazar: “... sonra içerikle ilgili fikrin mantıklı bir devamı olarak yeniden manilere yer verir. Örneğin, Rüstem'in Birzu ile bire bir kavgası sırasında oğlu Feremez'in babasına yaptığı çağrı bir mani ile tamamlanır. Feremez:

“Hay vursam, neremden titreyer cahan,
Düşmenler elimden çekerler aman.
Ağ devin ciyerin çekib çıxardan
Söyle, Tacibexşim, neden melulsan?

Men aşiq, bala bağlar,
Bağ çekib, bala bağlar.
Bir ata yaralansa,
Yaraların bala bağlar” (2022: 302).

Bazen aynı destanın farklı versiyonlarında değişik durumlarla karşılaşmaktayız. Güney Azerbaycan'dan derlenen “Kurbani” Destanında tek bir mani yer alır. (Güney Azerbaycan Folkloru, 2014: 312). Yine Güney Azerbaycan'dan derlenen “Kurbani” Destanının bir başka versiyonunda dört yerde maniyi görebiliriz. (Güney Azerbaycan Folkloru, 2020: 133, 154, 194, 218). Bu manilerden üçü serbest mani olarak verilir:

“Peri Kurbani`yi görür:
“Ezizim yar yarı,
Qerebağlım yar yarı.
Bit tutar, qan qaçar,
Yetişende yare” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2020: 133).

Bu maninin o kadar mükemmel olmadığını ve anlamının tam olarak anlaşılmadığını görüyoruz. Ancak bu yanlış anlaşılmanın suçu destanı icra eden âşıkdan mı, ya ses dosyalarının yüzünü aktaran kişiden mi kaynaklandığını tespit etmek mümkün değil. Diğer sayfada verilen mani, bu maninin daha eksiksiz bir versiyonudur: “Evet, Pervin aşık olduğunda:

“Ezizim yar yare,
Qere bağrim yar yare.
Diz titrer, qan qaçar,
Yetişende yar yare” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2020: 154).

Bu arada örnekte verilen “Pervin” kelimesinin teknik açıdan hatalı yazıldığını da belirtelim. Aslında o kelimenin Peri şeklinde yazılmış olması gerekmektedir.

Destanda verilen bir diğ er mani şöyledir:

“Ezizim, veten yaxşidi,

Geymağa ketan yaxşidi.

Qürbet ne qedir mesken ola,

Qalmağa gene veten yaxşidi” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2020: 218).

O destanda verilen diğ er mani serbest biçimde değı l, geraylıdan sonra gelmektedir: “Aldı eline bu meclisde ne söyledi, ben de arz edeceğ im tüm dinleyenler sağı lığına:

“Ay ağalar, ay qardaşlar,

O geden yara men neyniyim?

Bade içib, mest olubdi,

Çeşmi-xumare men neyniyim?

Ezizim, yar anlar,

Yarın dilin yar anlar,

Sözü maniynan (bayatıynan) de,

Arif olsa, yar anlar” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2020: 194).

Azerbaycan destanları serisinden beş cilt halinde yayınlanan destanların birinci cildinde yayınlanan “Kurbani” Destanında iki mani vardır. Bu maniler destanın sonunda - Peri Hanım, Kurbani'nin cansız bedeniyle karşı karşıya geldiğı sahnede şöyle demiştir: “Peri hanım Mazannene Pir`inde tek başına Kurbani`yi bekler, bekler, ama gelmez. Sonra bakar ve bunların sazdan başlayıp doğ ruca taş dizerek gittiğini görür. Peri Hanım da bu izin peşinden gider ve Kurbani`nin su kenarında ölmüş olduğunu görür. Peri Hanım hemen Kurbani'nin başını kollarının arasına alır ve ağlamaya başlar. Peri Hanım ağlayarak şöyle der:

“Men aşiqem, sal yana,

Dara zülfün sal yana.

Necesen bir ah çekim,

Kür quruya, sal yana.

Men aşiq, Gencem haray!..

Tifliden Gencem haray!..

Qurbani öldü, getdi,

Mene bir encam, haray!..

Peri Hanım ağlar, ağlar ve sonunda dayanamayarak Kurbani'nin yanında ölür” (Azerbaycan Destanları, 2005: 115-116).

“Azerbaycan Mehebbet Destanları” kitabında yer alan “Kurbani” Destanında (1979: 203-260) maniye rastlamadık. Bundan yola çıkarak destanda mani kullanımının bağımsız bir durum olduğu, destanı anlatan âşığın kendisine bağı l olduğu sonucuna varabiliriz.

Âşık sanatı araştırmacılarından Naile Asker haklı olarak şöyle yazar: “Destan anlatmak, sadece uzun bir metni ezberleyip özel doğ açlama yöntemleriyle dinleyiciye aktarmak değı ldir. Burada önemli şartlardan biri destanın şiir bölümlerinin bir müzik aleti eşliğinde icra edilmesidir. Yani, epik anlatım, müzik bilgisi ve

müziği hem sazda hem de sesli olarak icra etme becerisi gerektirir. Olay örgüsünden sapmadan metin bazen uzun bazen kısa olup bahşi veya âşık şiir-müzik bölümlerinde ciddileşir ve asıl hünerini gösterir. Destanın asıl özü şiirde ve müzikte yani türkülerde saklıdır” (2018: 122).

Sonuç

Mani, Türk Halk Edebiyatında genel bir kalıp olup hemen hemen bütün Türk boylarının kullandığı ortak bir türdür. Bu türde en eski zamanlardan günümüze kadar, en eski Türk coğrafyalarından bugün yaşadığımız bölgelere kadar geniş bir zaman kesimine ve alana kadar büyüyerek yaşamış ve halen genç, dinamik, kullanışlı şiirlerdir. Aynı zamanda mani, hem tür hem de nazım biçimi olarak Azerbaycan Türk folklorunun en aktif türlerinden biridir. Azerbaycan’da yaşayan tüm başka topluluklar da maniyi kendi dillerinde değil, Türkçe söylemektedirler.

Maninin Azerbaycan sözlü edebiyatındaki yerini bulmak için sadece bağımsız gelişme durumunu incelemek yeterli değildir. Aynı zamanda diğer türlerin içerisinde nasıl kullanıldığını ve bu durumda ne gibi bir işlevi olduğunu incelemek gerekir. Destan, âşık şiiri, bazı küçük folklor türleri (ata sözleri, bulmacalar, alkış, kargış vb.) içerisinde de yer alan mani, aynı zamanda bütün bu türlerden bağımsız olarak var olmuş ve öteki türlerin etkisini artırmak için onların içinde bulunmuştur. Mani, halk hayatının tüm alanlarında: insanın doğumundan ölümüne kadar en aktif biçimde yer alır ve olaylara anında tepki veren, söylenmesi ve akılda kalması kolay olan bir türdür.

Bu çalışmada maninin âşık şiiri içerisinde bir tür ve biçim olarak yerini tespit etmeğe çalıştık. Hem âşık şiirinde hem de anonim olarak derlenmiş destanlarda sıklıkla maniden yararlandığını gözlemledik. Mani, öteki folklor türlerinin içerisinde de araştırıldığında daha eksiksiz sonuçlara varmak mümkün olacaktır.

Kaynaklar

- ARTUN, E. (2001). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ASKER, N. (2016). *Âşık Nesib'in Yaradıcılık Yolu*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- ASKER, N. (2018). “Göroğlu” Dastanının Söyleyicileri: Bahşılar”, Dede Gorgud. №2, s.120-127.
- AŞIG ŞEMŞİR. (1996). *Öyüdüler*. Der., hazır. Gurbanov G., Guliyev F. Bakı: Ozan.
- AŞIG ŞEMŞİR. (2004). *O Kür'ün, Araz'ın Terter'iyem Men*. Haz. Şemşiroğlu G., Bakı: Sabah.
- Azerbaycan Dastanları*. (2005), Haz. Ahundov A., Tahmasib M.H. 5 cildde, I c. Bakı: Çırag.
- Azerbaycan Mehebbet Dastanları*. (1979), Haz. Tahmasib M.H., Ferzeliyev T., Abbasov İ., Seyidov N. Bakı: Elm.
- Bayatılar*. (1977), Haz. Memmedova A., Bakı: Elm.
- Çıldırılı Âşık Şenlik – Hayatı, Şiirleri, Karşılaşmaları, Hikâyeleri. (2007), Haz. Aslan E. Ankara: BRC Basım
- Güney Azerbaycan Folkloru*. (2014), II kitab. Der. Heggı B., Ferzane M. Haz. Abbaslı S. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Güney Azerbaycan Folkloru*. (2017), VI kitab. Der. Elekberoğlu B. Haz. Maşallahgızı (Abbasova) M. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Güney Azerbaycan Folkloru*. (2018), VII kitab. Der. Kobotarian Azeroğlu N., Haz. Maşallahgızı (Abbasova) M., Elekberoğlu B. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Güney Azerbaycan Folkloru*. (2020), X kitab. Haz. Maşallahgızı (Abbasova) M. Bakı: Elm ve Tehsil.
- HEKİMOV, M. (2004). *Âşık Sanatının Poetikası*. Bakı: Seda.
- MAŞALLAĞIZI (ABBASOVA), M. (2022). *Tebriz Folklor Mühiti*. Bakı: Zerdabi Neşr MMC.
- VAHİD, T. (2021), *Sarı Aşığın bayatı dünyası*. Medeniyet qezeti, 23 may.

VAQİFQIZI (SÜLEYMANOVA), L. (2013), *Molla Cümenin yaradıcılığında bayatı janrı*. Aşık senetinin tarixi inkişaf yolları ve Aşık Şemşir merhelesi mövzusunda Beynelxalq Elmi Konfransın materialları. Bakı şəhəri, 5 dekabr 2013-cü il, s.248-257.

VAQİFQIZI (SÜLEYMANOVA), L. (2021), *Sarı Aşığın bayatları*. “Aşık Elesger: sazın sehri ve sözün qüdrət” Beynelxalq Elmi Konfransın materialları. Bakı şəhəri, 24-25 may 2021-ci il, s.287-294.